

НАРОДНА МУЗИКА ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ

**Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної
конференції до 35-річчя кафедри музичного фольклору
та 200-річчя з дня народження Оскара Кольберга**

(Рівне, 31 жовтня – 1 листопада 2014 р.)

Рівне
2014

ББК 85.31

Н 30

УДК 398: 78 (477.82)

НАРОДНА МУЗИКА ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 35-річчя кафедри музичного фольклору та 200-річчя з дня народження Оскара Кольберга (Рівне, 31 жовтня – 1 листопада 2014 р.) / Упоряд. Р. І. Дзвінка, Ю. П. Рибак. – Рівне, 2014. – 230 с.

У науковому збірнику вміщено тези доповідей і матеріали першої у Рівному етномузикологічної конференції, що відбулася 2014 року на базі кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв РДГУ. Тут представлено напрацювання іменитих та молодих дослідників, у полі зору яких переважно перебуває народномузична традиція етнографічних областей Волині та Полісся. Публікації згруповано за кількома тематичними рубриками, де в основному висвітлюються проблеми історії і теорії етномузикології, фольклоризму, характеризуються персоналії видатних виконавців, а також українознавчий доробок О. Кольберга.

Книга адресується фольклористам та всім зацікавленим народною музично-поетичною творчістю.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Рівненського державного
гуманітарного університету
(протокол № 5 від 26 грудня 2014 р.)*

*Людмила Кучерук (Рівне)*МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
В ДОРОБКУ ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІВ

Від початку ХІХ ст. на території України, особливо Правобережної, значно активізувалися етнографічні дослідження, у полі зору яких опинилася матеріальна та духовна культура населення. Варто зазначити, що перші спроби цих досліджень здійснювалися не українськими, а польськими науковцями, через те, що в їхніх колах фольклористична наука розвивалася дещо швидше і прогресивніше. Досить часто польські збирачі, фіксуючи етнографічні матеріали на своїй батьківщині, відвідували й Україну, а зібрані на її теренах матеріали згодом вміщували у своїх працях. До прикладу, в роботах Жеготи Паулі „Пісні люду руського в Галіції” та Вацлава Залеського, більше відомого як Вацлав з Олеська, „Пісні польські і руські люду Галіційського” були опубліковані пісенні матеріали з Галичини.

Не оминали польські етнографи й території Хмельниччини, центральна і південна частина якої належить до етнографічного регіону Поділля, а північна частина – до Волині.

Першим тексти пісень без мелодій на теренах Хмельниччини зафіксував польський фольклорист, етнограф та археолог Зоріан Доленга-Ходаковський. Пізніше ці твори увійшли до книги „Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського”¹.

Зоріан Доленга-Ходаковський (справжнє ім'я – Адам Чарноцький, 1784-1825) народився в Мінській губернії в сім'ї збіднілого шляхтича. Оскільки батько не мав змоги дати синові освіту, Зоріан був змушений переїхати до багатих родичів в Слуцький повіт, де 1801 р. (за іншими даними 1800 р.) закінчив Слуцьке повітове училище. Тут ще в юнацькому віці проявився інтерес Ходаковського до збирання народних пісень, переказів та звичаїв, а пізніше це захоплення переросло у справу всього життя. Дослідник мав за мету зібрати усну народну творчість з усіх слов'янських земель, тому одним із перших на слов'янському просторі пройшов сотні

¹ Українські пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упоряд. О. І. Дей, Л. Малаш. – Київ: Наукова думка, 1974. – 780 с.

кілометрів територіями Волині, Поділля, Галичини, Полісся, Наддніпрянщини, Східної Польщі, Південної Білорусії та Росії в пошуках унікальних зразків народнопоетичної творчості. Праця „Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського” має колосальне значення для української і слов’янської фольклористики загалом, адже в ній уперше було зібрано надзвичайно цінний пісенний матеріал, що визначається багатою жанровою різноманітністю та досить широкою географією походження. Доленгу-Ходаковського з упевненістю можна вважати „основоположником вітчизняних польових досліджень”², адже порівняно з іншими збирачами, що включали до своїх збірників найрізноманітніші матеріали (віршові твори письменників, романси), Ходаковський записував лише з вуст народу³. Чимало труднощів довелося подолати дослідникові, подорожуючи в пошуках традицій, звичаїв і пісень сільського люду, але його непереборне бажання та легка вдача допомагали знаходити спільну мову з людьми. П. Кеппен, який подорожував разом з ним, розповідав про це так: „До чудових якостей нашого дослідника слід віднести його вміння розмовляти з простолюдом. На торжищах, у їх хижках, у своїй власній оселі він та його дружина завжди з успіхом уміли знайти корисне в їх простодушних розповідях, переказах, місцевих знаннях і навіть забобонах...”⁴. Тому до вищезгаданої праці увійшли твори, зібрані переважно самим збирачем.

Відомо, що записи українських пісень здійснювалися Ходаковським у 1814-1819 рр., проте, коли саме етнограф побував на Хмельниччині, з’ясувати не вдалося. Можливо, це відбулося 1819 р., коли дослідник переїздив з Кременця до Києва, але на сьогодні це лише припущення. До того ж, малочисельна кількість зразків з теренів Хмельниччини, поміщена у книзі (всього 22), може свідчити і про те, що ці твори Ходаковський записав не власноруч, а отримав від когось із шанувальників народної творчості, що відгукнулися на ініційований самим дослідником циркуляр

² Гримич Марина. З історії польових досліджень в Україні: Зоріан Доленга-Ходаковський // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – Київ: УНІСЕРВ, 2012. – Вип. 38. – С. 17.

³ Українські пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – С. 20.

⁴ Там само. – С. 22.

Кременецького ліцею, розісланий у всі школи Волині 1814 р., в якому вчителів закликали записувати різний фольклорно-етнографічний матеріал і надсилати до Кременця⁵.

Так чи інакше, до видання увійшли тексти пісень з шести населених пунктів Хмельниччини: Сатанів Городоцького району, Меджибіж і Волосовці Летичівського району, Шпичинці Деражнянського району, Паньківці Старосинявського району та Заславське, нині м. Ізяслав. Серед них – 9 пісень весільних, що виконувалися перед короваем, під час розплітання коси, виряджання молодого до молодої, посаду молодих та на перезву. Зоріан Доленга-Ходаковський намагався максимально точно зафіксувати як самі пісні, так і обставини, під час яких вони виконувалися. Тому дуже часто пісні супроводжуються коментарями, що змістовно доповнюють записані твори і вказують на науковий підхід етнографа до збирання фольклорних матеріалів. Серед обрядових у книзі вміщені й пісні, виконувані, за позначенням дослідника, на Великдень та Купала, а також такі, що за класифікацією Ходаковського входять до розділів „Про жінок і чоловіків, невдале подружжя, невірність” та „Життя в злагоді, тимчасове розставання подружжя”. Цікавим є той факт, що записаний у Меджибожі твір „Утікай, сину, в Волощину – нельзя в Польщі бути”, датований ще 1795 р., тобто задовго до початку збирацької діяльності Доленги-Ходаковського.

Попри те, що кількість записаних на теренах Хмельниччини і вміщених у праці пісень є нечисленною, вони до нашого часу не втрачають своєї ваги, а навпаки залишаються своєрідним орієнтиром для подальшого дослідження народнопісенної спадщини цього краю.

1861 р. вийшла друком книга „Пісні, думки і шумки руського народа на Поділлі, Україні і в Малоросії”⁶ за авторства Антона Коціпінського (1816-1866) – відомого польсько-українського композитора, фольклориста, видавця та педагога. Народився дослідник у с. Андрихів поблизу Кракова (Польща). Музичну освіту отримав від батька Яцека (Гіацинта) Коціпінського – органіста і

⁵ Там само. – С. 24.

⁶ *Pisni, dumki i szumki ruskogo naroda na Podoli, Ukraini i w Maiorossyi spysani i perelezoni pid muzyku Ant. Kocipinskim. Persza Sotnia. – Kijow, 1862.*

керівника оркестру Львівського кафедрального собору. 1845 р. переїхав до Кам'янець-Подільського, де давав уроки музики, а згодом працював у нотному магазині. В ці роки Коціпінський захопився фольклористикою, почав збирати і записувати народні пісні, обробляти їх для голосу в супроводі фортепіано та пропагувати в концертній діяльності. З 1849 по 1855 рр. був змушений жити у Відні, куди його вислали з Російської імперії за зберігання заборонених на той час віршів Юліуша Словацького. Повернувшись 1855 р. до Києва, Антон Коціпінський відкрив там нотний магазин, а водночас заснував на Хрещатику й нотне видавництво. Музичні магазини також були відкриті ним у Кам'янець-Подільському, Кишиневі (нині столиця Молдови) та Житомирі⁷.

До вищезгаданої праці „Пісні, думки і шумки руського народа на Поділлі, Україні і в Малоросії” було вміщено 100 пісень, на що автор і вказав позначенням „Перша сотня”. Подані в ній матеріали були зафіксовані як самим автором, так і іншими дослідниками – Матвієм Вигорницьким, Йосипом Витвицьким, Йосипом Шпеком, а також запозичені зі збірників Вацлава з Олеська та Миколи Маркевича. Книга була видрукувана у двох варіантах: перший – із записами мелодій, другий – у вигляді обробок для голосу та фортепіано⁸. Загалом до праці увійшло 46 пісень, 40 думок, 12 шумок, 1 коломийка та 1 козак. Нотні зразки у збірці підтекстовані латинським і слов'янським шрифтами, що, як зазначено в передмові, покликане слугувати розширенню доступу до пісенних зразків для всіх, хто цією справою зацікавлений. Поряд із назвою твору і вказівкою на жанр (думка, шумка або пісня), Антон Коціпінський зазначає місце запису (напр., „з-під Білої-Церкви”) та, за можливістю, прізвище виконавця (напр., „Голос співав П. Домбровській”). Майже всі твори супроводжуються темповими позначеннями, ритми зазвичай прості (2/4, 3/4, 3/8, зустрічається і 4/4). Нотні приклади багаті на динамічні відтінки, особливо позначення крещендо та дімінуендо, в деяких творах дрібнішим шрифтом позначені мелодичні варіанти, діапазони мелодій зазвичай у межах октави, але зустрічаються й ширші.

⁷ Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон-Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. / НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2008. – С. 246.

⁸ Там само. – С. 246.

Дев'ять прикладів з цієї праці записані на теренах Хмельниччини, а саме в с. Цівківці, нині Новоушицького району (за авторським позначенням „з-під Цілківець над Смотричем”), були зафіксовані 2 пісні з 2-го десятку, 2 думки з 5-го і по одній думці з 1 і 4 десятку. До 1-го десятку увійшла одна шумка з-під Кам'яця-Подільського, а до 2-го – пісня з-під Самчик, нині с. Самчики Старокостянтинівського району, та думка з Волині, зі Старого Костянтинова, нині м. Старокостянтинів. Ще 15 творів зі збірки мають вказівку на їх походження з Подолля, але чи є це територія власне Хмельницького Поділля достеменно невідомо.

І, нарешті, найбільший внесок у дослідження музичного фольклору Хмельниччини серед польських дослідників зробив відомий етнограф, фольклорист і композитор Оскар Кольберг (1814-1890). 1994 р. в Познані було видано 47-й том його праць під назвою „Поділля”⁹, всі рукописні і друковані матеріали до якого зібрала й опрацювала польська дослідниця Данута Павлакова.

Народився Оскар Кольберг 22 лютого 1814 р. у селі Пшисуха Опочинського повіту (Польща). 1830 року закінчив Варшавський лицей і продовжив музичні студії в Німеччині. У 1836-1837 рр. під час перших подорожей до Литви та Білорусії зацікавився народною культурою¹⁰.

З творчою спадщиною цього збирача не зрівняються доробки жодного слов'янського етнографа. Праця Кольберга „Люд. Його звичаї, спосіб життя, мова та інше” складається із 40 томів, „Obrazy etnograficzny” – із 10 томів, 8 з яких присвячені Україні („Покуття”, „Холмське”, „Перемишльське”, „Волинь”), деякі роботи дослідника видані посмертно¹¹. До них, власне, і належить згадана вище праця „Поділля”, вихід якої у світ був запланований самим Оскаром Кольбергом ще в другій половині XIX ст., проте цим планам не судилося здійснитися. Негативним фактором тут стала, вочевидь, значна віддаленість Поділля від Кракова, де зазвичай перебував вчений, а також той факт, що, готуючи до видання чотиритомник „Покуття”, Кольберг практично завжди надавав

⁹ Kolberg Oskar. Podole // Kolberg O. Dzieia wszystkie. – Wroclaw-Poznac: PTL, 1994. – Т. 47.

¹⁰ Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка-Ком. – С. 466.

¹¹ Там само.

перевагу дослідженню саме цього регіону, а для експедицій на Поділля завжди не вистачало якщо не часу, то матеріального забезпечення. Проте, впродовж всієї творчої діяльності етнограф не переставав накопичувати фольклорні матеріали з теренів цього регіону.

Як відомо з передмови, до праці „Поділля” увійшли пісні та етнографічні описи, зібрані не лише Оскаром Кольбергом, а й іншими дослідниками та поціновувачами народнопоетичної творчості. 1888 р. у Кракові була видана книга „Пісні люду з Подолля російського”¹², яка вмістила твори, зібрані дослідником на Поділлі 1858 та 1862 рр. Проте, як зазначає Данута Павлакова, до 1860 р. Кольберг на Поділлі не був. Дванадцять пісень для цієї книги автор запозичив із рукописних збірок Софії Мошинської¹³. Пізніше всі пісні з праці „Пісні люду з Подолля російського” були вміщені у книзі „Поділля”. Уперше згадка про перебування Кольберга на Поділлі зафіксована в його кореспонденції від 1867 р., де вказується, що вчений побував на територіях між річками Серет та Збруч¹⁴. Про другу подорож на Поділля галицьське етнограф пише в листі до Людвіка Гумпловича від 27 жовтня 1877 р.¹⁵. Таким чином, документально підтвердженими є лише дві експедиції Кольберга на Поділля.

1869 р. з метою отримання фінансової підтримки для видання своїх томів дослідник розробив для директора народної бібліотеки ім. Оссолінських Августа Бельовського детальний план видання своїх праць, у якому передбачав два томи для Поділля: номери 60 і 61, що мали назви Поділля галицьське і Поділля російське¹⁶. Проте, як нам відомо, ці видання побачили світ значно пізніше і лише в одному томі. Таким чином, послідовникам Кольберга, серед яких варто відзначити Ісидора Коперницького¹⁷, довелося здійснити великий обсяг роботи, пов’язаної з опрацюванням та систематизацією накопичених етнографом матеріалів, адже до книги „Поділля” вміщено пісні, описи обрядів та етнографічні нариси, які зберігалися

¹² Kolberg Oskar. Piesni ludu z Podola Rosyjskiego w latach 1858 i 1862. – Krakow, 1888.

¹³ Kolberg Oskar. Podole. – S. 26.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.* – S. 27.

¹⁶ *Ibid.* – S. 28.

¹⁷ *Ibid.* – S. 20.

в різних архівних теках збирача: Поділля, Русь Червона, Покуття, Україна, Волинь тощо. Також тут використані пісні зі збірок Вацлава з Олеська та Михайла Максимовича.

Праця „Поділля» складається з таких розділів: „Край”, „Населення”, „Звичаї”, „Обряди”, „Пісні загальні”, „Пісні шляхетські і міщанські”, „Танці і мелодії без тексту”, „Трансцендентний світ”, „Розповіді, прислів'я”, „Назви особові і склад мови”. У першому розділі Оскар Кольберг подає короткі відомості про деякі з подільських населених пунктів, такі як Теремовля, Кам'янець-Подільський, Буданов, Панівці, Ніжин, Меджибіж, Летичів, Тарноруда, Куриловці, Кам'янка, Рашків, Умань та інші, описує їх архітектуру, старовинні храми, природні ландшафти, наявність рік чи джерел тощо. У наступних розділах етнограф характеризує національний склад населення, його менталітет, релігійні вірування, мову, ремесла, традиційний одяг, побутові умови, сільське господарство та багато іншого. У розділі „Звичаї” він подає короткий опис Нового року, Різдва, Йордані, Коляд, Великодня, водіння гаївок, свята Івана Купала, обжинок, свята Андрія та вміщує приурочені до них пісенні твори. Наступний розділ – „Обряди” – складається з опису весілля в різних місцевостях Поділля, нотних зразків весільних пісень, а також текстів весільних пісень без мелодій. Тут же наведено короткий опис похоронного обряду з Кам'янця-Подільського і Сатанова. Далі у книзі подані загальні та шляхетські пісні, танці і мелодії без слів, а також різноманітні розповіді, прислів'я та місцеві назви з подільських теренів.

Під час аналізу подільських записів Кольберга, складається враження, що дослідник не мав потреби поспішати, фіксуючи мелодії пісень – відсутні пусті такти, в деяких тактах занотовані й варіанти мелодій¹⁸. Проте у збирача виникали труднощі із записом ритміки пісень, тому навіть деякі близькі варіанти були укладені в такти різними способами. Кольберг намагався вписувати тактові риси під час нотування мелодії в момент її виконання, проте неусталеність метроритмічної структури творів змушувала його згодом вносити певні виправлення та зміни¹⁹.

¹⁸ Kolberg Oskar. Podole. – S. 23.

¹⁹ *Ibid.* – S. 24.

Якщо говорити про пісенний матеріал праці, зібраний на території Хмельниччини, слід зазначити, що до видання увійшли твори, записані у восьми населених пунктах області. Зокрема, за жанровим визначенням самого дослідника, у Кам'янці-Подільському записано весільний обряд, 3 загальних і 3 шляхетських пісні, 2 шумки, тропак дворовий, 4 мелодії без тексту та опис похоронного обряду. У Сатанові, нині Городоцького району, зафіксовано весільний обряд, 3 гаївки, 3 загальних пісні та 1 шляхетська, тропак дворовий, 1 мелодію без тексту й опис похоронного обряду. У Плоскирові, нині м. Хмельницький, записано 1 гаївку та 2 загальні пісні. У м. Ушиця, нині Новоушицького району, записано танець тропак, шумку-млинарку та 1 мелодію без тексту. У с. Ожоговці, нині Ожигівці Волочиського району, зібрано 11 мелодій без тексту та 1 танець. У с. Китайгород, нині Китайгород Кам'янець-Подільського району, зафіксовано весільний обряд, а у с. Завадинці Городоцького району і містечку Летичів записано 1 загальну пісню та танець. Таким чином, загалом до видання „Поділля” увійшло 44 пісенних зразки з теренів Хмельниччини, 3 описи весільного обряду з різних населених пунктів області, 2 описи похоронного обряду, а також кілька розповідей, прислів'їв та скоромовок. Варто також зауважити, що 2 пісні з Кам'янця-Подільського та 3 пісні з с. Ожигівці Волочиського району увійшли в 36-й том праць дослідника „Волинь”²⁰, що пояснюється в першу чергу відсутністю чітко визначених кордонів між тогочасними етнографічними регіонами. Зважаючи на малочисельну кількість записів у цій праці, її детальніший аналіз видається недоцільним.

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що незважаючи на невеликий обсяг праці „Поділля” у порівнянні з іншими українськими виданнями Кольберга, такими як „Покуття” або „Волинь”, цей том має неабияке значення для дослідження народно-пісенної спадщини подільського краю. Невтомна діяльність Оскара Кольберга на ниві дослідження народної музики залишила для нас, нащадків, безцінні скарби традиційної музичної культури українського народу, які ми маємо за обов'язок берегти, вивчати, примножувати і передавати у спадок наступним поколінням.

²⁰ Kolberg Oskar. Wołyn. Obrzky, melodie, pieśni. – Wrocław-Poznań: PTL, 1964. – Т. 36.

ЗМІСТ

Від упорядників	3
Народна музика в навчальному процесі та фольклоризм	7
<i>Роман Дзвінка.</i> Лабораторія-музей музичної етнографії Інституту мистецтв РДГУ як центр організації науково-творчої практики студентської молоді	7
<i>Віра Осадча.</i> Професійна підготовка співаків народного спрямування на методологічній основі української етномузикології	13
<i>Виктор Ковальчук.</i> Етнокультурний центр у системі позашкільного закладу. Технологія успадкування етнокультурної спадщини дітьми і молоддю	23
<i>Олена Юзюк.</i> Деякі питання щодо роботи з дитячим фольклорним ансамблем	38
<i>Галина Бреславець.</i> Виконавська реконструкція фольклорного тексту в сучасному культурному вимірі	42
<i>Юлія Карчова.</i> Парадигма виконавського стилю Раїси Кириченко (на основі аналізу збірки „кращі пісні”)	45
Український фольклор в етнографічному доробку	
Оскара Кольберга	48
<i>Руслана Шеретюк.</i> Українознавчі студії Оскара Кольберга	48
<i>Юрій Рибак.</i> Слідами „поліського весілля” Оскара Кольберга	56
<i>Антоній Поточняк.</i> Еволюція весілля на Вороняках: слідами Оскара Кольберга й Осипа Роздольського	64
<i>Людмила Кучерук.</i> Музичний фольклор Хмельниччини в доробку польських етнографів	89
Теорія та історія етномузикології, мелогеографія	97
<i>Богдан Луканюк.</i> Лінеарність у мелогенетичних студіях	97
<i>Лукашенко Лариса.</i> Перша публікація народних мелодій з Холмщини та Підляшшя: причинки до появи	118
<i>Ганна Пеліна.</i> Особливості південної Мараморощини як маргінальної території	126
<i>Галіна Кутырова-Чубаля.</i> Асаблівасці песеннай культуры беларуска-ўкраінскага (прыпяцкага) памежжа: погляд з Беларусі	130

<i>Настасся Даніловіч. Міжрєгіянальнае памежжа як праблема этнамузыкалогіі</i>	133
<i>Юлія Миколайчук. Типові розспіви в народних піснях Володимиреччини: необрядовий пласт</i>	135
<i>Надія Малахова. До вивчення фольклорної традиції південного сходу Харківщини</i>	140
Обрядові жанри пісенного фольклору	144
<i>Галина Качор. Весільні пісні з рефреном „рано-рано” на Наддніпрянщині та Поліссі у їх структурному і стилістичному порівнянні</i>	144
<i>Злата Царик. Характеристика весільного репертуару Старосинявщини</i>	157
<i>Олена Серко. Зимові мелотипи середньої Волині</i>	165
<i>Анастасія Друзюк. Купальська обрядовість середнього межиріччя Горині та Случі</i>	171
Персоналії видатних фольклорних виконавців	179
<i>Богдан Яремко. Штрихи до творчого портрета гуцульського мультиінструменталіста Петра Грималока</i>	179
<i>Ярема Павлів. Бервінкові награвання космацького традиційного скрипаля Кирила Линдюка („Вітишина”): музично-текстологічний аналіз</i>	184
<i>Вікторія Ярмола. Григорій Філозоф – лідер велимчанської скрипкової традиції</i>	191
<i>Ольга Олексюк. Творчий портрет народного скрипаля Степана Сливки</i>	195
<i>Раїса Цапун. Життєвий і творчий шлях Агафії Сивобородько</i> ...	199
<i>Наталія Нижник. Кілька штрихів до творчого портрета поліської співачки Надії Яницької</i>	215
Рецензія	217
<i>Надія Супрун-Яремко. Монографічне дослідження сопілкової традиції гуцулів (Яремко Богдан. Сопілкова музика гуцулів. – Львів : Сполом, 2014. – 180 с. : іл., ноти)</i>	217
Відомості про авторів	225
Contents	227

Наукове видання

НАРОДНА МУЗИКА ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ

Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 35-річчя кафедри музичного фольклору та 200-річчя з дня народження Оскара Кольберга

(Рівне, 31 жовтня – 1 листопада 2014 р.)

Упорядники – Роман Іванович Дзвінка,
Юрій Петрович Рибак

Комп'ютерна верстка – Юрія Рибака
Мовна коректура – Наталії Гавриш

Підписано до друку 27.12.2014
Гарнітура Arial Суг. Формат 60x84^{1/16}.
Друк на різнографі. Ум. друк. арк. 13,5.
Наклад 100 примірників

Видавництво ТзОВ “Дока центр”
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 20
тел.: (0362) 63-54-02, e-mail: info@doka.rv.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія РВ.№ 54 від 09.09.2011